

REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI DOCTRINARE. STADIUL CERCETĂRILOR (I)

Mihaela Colceriu

Preocuparea pentru investigarea științifică a subiectului de istorie economică consemnează, în mod necesar, demersul istoriografic menit să marcheze nivelul, continuitatea și evoluția cercetării raportate la activitatea predecesorilor. Se recompune astfel o imagine de ansamblu ce evidențiază elementele cele mai sugestive pentru orientarea scrisului istoric, care a avut în atenție comunitatea națională românească din Transilvania și Banat, confruntată cu dificultățile adaptării la ritmurile moderne ale sfârșitului de secol XIX și începutul celui următor.

Proces deosebit de complex, modernizarea se desfășoară pe fundalul relațiilor capitaliste, definindu-se prin efortul constant și continuu depus de colectivitate spre înnoire și dezvoltare, de abordare antinomică vechi/nou în plan doctrinar, legislativ, instituțional, având drept finalitate consonanța cu ritmul european al secolului, dar fără a pierde din vedere rezolvarea unor comandamente proprii¹. De aceea, interdependența național-modernizare, care ni se relevă a fi coordonată centrală a subiectului tratat, se conturează cu trăsături precise într-un anumit context geopolitic și impune anumite particularități în derulare: decalaje temporale, desincronizări în ceea ce privește ritmul și profunzimea reformelor, interferența în acțiune a unor factori autohtoni, dar și alogeni.

Veacul al XIX-lea ne relevă un concret european inegal ca forță și dezvoltare: Vestul, cu un avans mai consistent, dat de revoluția industrială și consecințele sale, își diversifică mecanismele financiar-politice și construiește alianțe, poartă războaie spre a câștiga hegemonia economică pe alte continente; Estul se eliberează de încătușarea feudală prin acțiunea catalizatoare a revoluției pașoptiste, dar continuă să rămână un spațiu al fluctuațiilor, grevat de retardarea unei lumi predominant rurale, care își concentrează eforturile în direcția construcției statale, ca instrument indispensabil de realizare a progresului². Firesc, tonalitățile de abordare a mesajului înnoitor sunt diferite: discursul politic se reconstruiește pornind de la alte realități ce țin de absența unei burghezii propriu-zise și de cea a cadrului statal național și independent, dar și de convergența unor interese străine, multiple și deosebit de puternice în zonă.

Istoria gândirii economice românești din secolul al XIX-lea în spațiul transilvănean înmănușează, adaptează și prelucrează marile doctrine economice europene, cu încercarea de remodelare în spațiul autohton, cu limitele impuse de nivelul de dezvoltare economico-culturală a receptorului, purtător de progres la nivelul elitelor locale, dar și de cel dat de prezența stăpânirii străine.

Se face remarcat, de la bun început, caracterul militant al scrisului istoric cu vădită tentă propagandistică, mobilizatoare, care oferă unei largi palete de cititori, de la specialistul în economie agricolă sau bancară, la economul de rând, neinițiat în funcționarea acestor mecanisme, o largă deschidere spre deslușirea acțiunilor profitabile pentru sine și, deopotrivă, pentru prosperitatea nației căreia îi aparține. Spiritul național al demersului istoriei economice își pune amprenta asupra expresiei teoretice a

---

¹ Gh. Platon, V., Rusu, Gh., Iacob, V., Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă, o perspectivă comună asupra strategiei dezvoltării*, Iași, 1993, p. 5.

² J. Carpentier, F. Lebrun, *Istoria Europei*, vol. IV, București, 1997, p. 294.

adaptărilor doctrinare, de nuanță protecționistă sau liberschimbistă și, în egală măsură, asupra realizărilor economice concrete.

Într-o prima etapă a analizei remarcăm o producție istoriografică contemporană și, în același timp, coautoare a implementării asociaționiste în mediul transilvănean; ea este deosebit de consistentă și riguroasă. Inserția ideologiei economice europene la care au acces publiciști, oameni politici, economiști, se produce pe osatura anchilozată de tare feudale și de spolierea străină. Din preocupările teoretice amintim, în primul rând, pe cele legate de traducerea, popularizarea și generalizarea experienței economice de la nivelul continentului în cadrul spațiului românesc.

Contextul istoric deslușește pe deplin sensul și motivația demersului istoriografic al gândirii economice înregistrate cu precăderea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Desființarea târzie a relațiilor feudale comparativ cu alte zone europene, prin revoluția pașoptistă și împrumutarea foștilor iobagi cu pământul aflat în posesie, în urma emiterii patentelor urbariale din anii 1853 și 1854 în Transilvania și Banat a impus românii din spațiul intracarpatic un decalaj în adaptarea teoriilor economice specifice veacului. Liberalismul ia ființă și se dezvoltă în mediul autohton în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, moment în care, pe plan european, el începe să fie abandonat în favoarea protecționismului. În spațiul românesc transilvănean se citeau traduceri din scrierile lui J.B. Say, Fr. List, Th. Goltz, Fr. Bastiat și mulți alții, hibridizarea teoretică dând naștere unei practici economice noi, ancorate în realitățile și particularitățile acestui areal geografic.

Pătrunderea unor curente de factură liberschimbistă sau protecționistă în rândul elitei românești din Transilvania, precum și prelucrarea lor cu scop propagandistic prin: traduceri, opere originale, lucrări și articole în ziare, produc modificări în mentalitatea economică atât a întreprinzătorilor mari, cât și la cei mici. Se deschide astfel o nouă perspectivă pentru economul mărunț, a cărui producție depășește trebuințele proprii, modeste, și care este direcționată spre piață, căpătând aspectul și caracteristicile acesteia³. Proces de durată, la temelia căruia se află străduința publicistică a unor mentori recrutați din medii diverse, de la economiști, medici, la publiciști și oameni politici, își arată roadele prin puterea de adaptare a gospodăriei țărănești și încadrarea ei în „economia schimburilor”, cu toate repercusiunile sale⁴. Modernizarea apare la sfârșitul secolului al XIX-lea și se generalizează, amplificându-se odată cu maturizarea proceselor economice: schimbul multiform de produse ce are loc cu regularitate în piețe, târguri anume construite, proprietățile funciare arendate sau vândute. Ca peste tot în Europa și în jocul transformărilor, pământul își schimbă neîncetat stăpânul, această mișcare fiind legată indiscutabil de apariția unor pături citadine, naționale, recent îmbogățite de pe urma noului circuit economic la care participă cu succes. Pe acest fundal, esențial este banul și circulația sa; prin urmare, se generalizează rețelele de cămătari, se nasc băncile și instrumentele de credit bancar și ipotecar, ia naștere piața forței de muncă.

În noul peisaj economic, puterea de decizie o are cantitatea și calitatea mărfii țărănești, puterea și rapiditatea adaptării la „jocurile schimbului”⁵. născute ca o măsură a vitezei de reacție vis a vis de fenomenele petrecute pe piață. Toate aceste angrenează gospodăria țărănească în mari și ample transformări de mentalitate, o dinamizează,

³ H. Mandras, *Sociologia mediului rural*, în „*Sociologia franceză contemporană*” (antologie de Ion Aluș și Ion Drăgan), București, 1974, p. 561.

⁴ F. Brabdel, *Jocurile schimbului*, vol. I, București, 1985, p. 13.

⁵ *Ibidem*, p. 44 sq.

scoate la suprafață sporul de inventivitate. Țăranul devine proprietar al reuniunilor de profil din zonă.

Dacă între 1691 și 1867 Transilvania avusese statutul de Krönland în cadrul Imperiului Habsburgic, fiind apreciată în mod deosebit pentru sistemul militar și fiscal pe care îl oferea, monarhia dualistă, sub presiunea curentului agrarian, dominant la Budapesta, considera că își poate menține monopolul afacerilor interne conservând factori de retardare economică în spațiul românesc⁶. Astfel breslele sunt desființate, în mod oficial, abia prin paragraful 83 al Legii VIII din 1872, spre a favoriza o cât mai îndelungată perioadă cu puțință activitatea negustorilor și comercianților sași, care exercitau un adevărat monopol în domeniu, anihilând prestația economică a celorlalte naționalități⁷. Împotriva lor ia atitudine Ioan Maiorescu care, în 1850, la Viena, militează pentru înființarea unui Gremiu levantin românesc la Brașov. Abolirea monopolului asociațiilor meșteșugărești ale sașilor dă posibilitatea manifestării elementului românesc pe acest țărm, propulsează totodată viața economică, creând premisele modernizării într-o epocă postrevoluționară ce se resimte de pe urma unor convulsii social-politice acute și a scăderii corespunzătoare a nivelului de existență⁸.

La numai câțiva ani de la instaurarea dualismului, în 1873, Imperiul austro-ungar este zguduit de o criză economică. Intervenția statului, prin intermediul legiuitorului, se face simțită prin adoptarea Legii XXXVII din 1873, un veritabil Cod comercial ungar, măsură etatistă menită să așeze modernizarea pe temei legal. Se practică astfel un protecționism industrial și comercial, care, coroborat cu efectele tarifului vamal introdus în 1873, defavorizează elementul național ale cărui începuturi în domeniu sunt, și așa, fragile.

Asociaționismul economic românesc trebuie raportat continuu atât la mediul pe care se grefează, cât și la evenimentele majore din interiorul Transleithaniei, în condițiile funcționării Ausgleichului pe fundalul neînțelegerilor dintre partenerii de guvernare: Austria și Ungaria. Prima are în beneficiu propriu tariful vamal al Monarhiei, pe când partenerei sale, țară preponderent agricolă, îi era favorabil liberschimbismul; acesta îi permitea conservarea celor mai profunde proprietăți funciare, centrată pe provinciile românești din interiorul arcului carpatic, deci în limitele coroanei medievale a Sf. Ștefan. În acest context, primele instituții de credit și reuniuni economice sunt dezvoltate în Austria, iar în Ungaria, de sași în primul rând, urmați apoi abia în 1830 de maghiari. La Viena, în 1816, se înființase „Die prime österr. Nationalbank”, apoi, în 1819, „Erste österr. Sparkassa”. În spațiul românesc al Transilvaniei, la Brașov, în anul 1835 ia ființă o instituție similară. Primul institut modern de credit apare în 1841, intitulat „Pesti kereskedelmi bank”⁹. Absența legislației în materie bancară, dar și a instituțiilor specializate, sunt resimțite de negustorii bogați din Brașov, legați de comerțul din Principate, care, în memoriul lor, solicită înființarea mai multor sucursale ale Băncii Austriece în orașul lor, care să acorde creditul necesar pentru a face față concurenței breslelor săsești¹⁰. „Foamea de bani”, specifică primei faze a dezvoltării capitaliste, trebuie coroborată cu o componentă cultural-educaționistă, manifestată de apariția unor periodice, acțiuni de popularizare a asociaționismului economic, cu

⁶ V. Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Brașov, 1945, p. 208.

⁷ O. Er. Jickeli, *Der Handel der Siebenburger Sachsen*, Hgermannstadt, 1913, p. 56.

⁸ G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu.

⁹ J. Szerenyi, *Die Hungarische industrie politik*, în *Zeitschrift für Volkswirtschaft*, II, III, Häft, Viena, 1913, p. 395.

¹⁰ *Ibidem*.

apariția unor manuale de contabilitate și comerț, cu nașterea unor societăți pe acțiuni pentru prelucrarea minereurilor, întregind tabloul vieții sociale a estului Monarhiei.

Țărănia pauperizată, căreia i se recunoscuse prin patente urbariale, de la jumătatea secolului al XIX-lea dreptul de proprietate asupra pământului deținut anterior cu titlu de posesie, reprezintă în zonă majoritatea populației din întinderea cerealiară cea mai mănoasă, cu accent pe șesul cuprins între Tisa și Dunăre, aflat aproape în exclusivitatea marilor proprietari unguri, cu influență hotărâtoare asupra destinelor politice ale Translethaniei¹¹.

Elita maghiară a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, îmbrățișează, în cea mai mare parte, doctrina liberală și este propulsată la cârma puterii de stat prin pactul dualist. Pentru națiunea căreia îi aparținea, ea este autoarea, în mare măsură, a reformismul pașoptist, care a determinat prăbușirea feudalismului. Social vorbind, ea aparține unei nobilimi de tip nou - gentri, proprietari de pământ, funcționari în aparatul de stat, jucând rolul unei structuri sociale cu interese burgheze. Reformismul ei se mărginește însă la națiunea căreia îi aparține, asumându-și „misiunea istorică” de promovare a civilizației de tip modern în această parte a monarhiei. Tezele doctrinei liberale sunt grefate, din păcate, pe suportul unui naționalism dur și conservator, care profesează integritatea Ungariei milenariste, în totală discrepanță cu spiritul liberal al timpului. Emancipată prin actul dualist de sub tutela Habsburgilor și avansată la statutul de asociat al actului de guvernare, nobilimea liberă maghiară anchilozează mecanismul politic prin atitudinea intolerantă în problema dezvoltării economico-sociale și politico-culturale a naționalităților și, pe această bază, își asigură colaborarea burgheziei nou-formate. Pentru contele Andrassy, promotorul liberalismului maghiar, șansa supraviețuirii monarhiei dualiste rezidă tocmai în sprijinul acordat de maghiari austriecilor, fapt care menține statul, în condițiile în care acesta este supus unor forțe centrifuge venite din partea slavilor și a românilor¹². Ungaria primea, din această perspectivă, o șansă unică, aceea de a juca un rol în aria europeană a Dunării de Jos. Pe de altă parte, în interiorul monarhiei bicefale se deschidea o acerbă concurență între austrieci și unguri, ultimii situați pe o poziție de netă inferioritate datorită ritmului lent de dezvoltare capitalistă, la care se adaugă legislația favorabilă produselor comerciale habsburgice. Diferențele subliniate sunt considerate „neesențiale și conciliabile” de către contele Andrassy, în opinia că ele sunt contrabalansate de rolul hegemon ce i se oferă țării sale în cadrul statului dualist¹³.

Linia liberalismului maghiar numără printre promotorii săi pe Grünwald Bela, istoric, politolog și publicist, membru al Academiei Maghiare de Științe, apropiat al contelui Appany Albert. Format în Occident, acesta creionează pentru Ungaria un peisaj liberal ancorat prin intermediul unui aparat administrativ deosebit de puternic și a unei legislații menite să consolideze milenarismul pe acest spațiu istoric. Liberalismul său poartă pecetea unor puternice accente naționaliste potrivit cărora statul de drept este edificat atâta timp cât nu vine în contradicție cu interesele națiunii maghiare¹⁴. Grünwald se ridică cu vehemență împotriva dreptului la autonomie al naționalităților

¹¹ apud V. Jinga, *op. cit.*, p. 224.

¹² N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 155 sq.

¹³ apud V. Jinga, *op. cit.*, p. 232.

¹⁴ Șt. Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei. Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei*, București 1996, p. 115.

din Transilvania, pe care îl consideră sortit eșecului, dar, în același timp, periculos pentru maghiari.

Un alt reprezentant al liberalismului, Concha Gyözö, profesor la Universitatea din Budapesta, cu studii de drept absolvite în capitala Ungariei, dar și la Viena, își bazează teoria pe supremația națiunii din rândurile căreia provine și pe care o consideră singura capabilă să exercite controlul asupra întregului spațiu răsăritean al monarhiei¹⁵. Respinge ideile federaliste, care ar anula supremația maghiarilor, și, ca urmare, întreaga legislație în materie economică, culturală și religioasă trebuia să reflecte și să asigure un temei legal pentru manifestarea plenară a Budapestei. Asemănarea cu teoriile grünewaldiene este foarte mare, susținând linia naționalistă a liberalismului maghiar, dar are ca notă distinctivă accentul pus pe acordarea autonomiei comitatense, ceea ce, în opinia sa, ar consolida elementul propriei etnii în teritoriu.

Cel de-al treilea reprezentant al liberalismului este Gustáv Beksics, membru al parlamentului din Pesta; jurist, istoric și publicist, unul dintre redactorii ziarului „Pesti Napló”, figură reprezentativă a politicianismului maghiar a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea¹⁶. El militează pentru realizarea unui stat maghiar după modelul occidental, având la bază națiunea unică, capabilă să tranșeze în favoarea sa conflictele sociale și etnice ale Monarhiei, cheie a stabilității politice în această parte a Europei; însăși existența casei de Habsburg se bazează pe naționalismul maghiar, căci singură nu poate face față procesului de disoluție a autorității în plan social-politic¹⁷.

În spațiul supus atenției noastre, este receptat liberalismul la începutul secolului al XIX-lea. Clasic al economiei franceze, Jean Baptiste Say pătrunde și în Transilvania¹⁸. Mai transparent, comparativ cu omologii englezi A. Smith și D. Ricardo pe care îi continuă, având curajul opiniilor profesate la Școala de Arte și Meserii și apoi la catedra de economie politică pe care o înființează la College de France, el trasează o traiectorie inedită afirmării Franței industrial-comerciale, într-o perioadă în care bonapartismul își impunea prin mijloace violente blocada continentală. Este așadar nu numai un model de gândire, dar și unul de dârzenie în apărarea propriilor convingeri, fapt care se plia atât de familiar peste descurajarea impusă de autoritățile habsburgice și apoi dualiste ardelenilor. Capitalismul, prin natura sa, este liberal, iar propagarea ideilor economice într-o provincie în care statul și instituțiile sale nu garantează libertățile individuale și inițiativele economice românești, subliniază prisma națională a adopției. Libertatea întreprinzătorului, indiferent de apartenența etnică, trebuia ocrotită prin lege, iar statul se constituia în instrumentul politic indispensabil organizării pieței. De aceea „Tratatul de Economie Politică” subintitulat „Cercetare despre modul cum se produce, se repartizează și se consumă averea” impunea în mentalul vremii o discuție spinoasă pe marginea libertăților de realizare a producției și schimbului, dar mai cu seamă a repartiției, căci „Economia politică ne învață cum sunt produse, distribuite și consumate bogățiile în societate”¹⁹. Creditul este considerat ca fiind factorul decisiv al acțiunii economice - „nervul de viață al producției”, fapt evidențiat de Victor Slăvescu în consemnările asupra cooperăției transilvănene. Teoria celor trei factori de producție enumeră capitalul pe cel de-al treilea loc după pământ și muncă, corespunzător lor

¹⁵ G. Andrassy, *Az 1867 - iki kiegszyezésrol*, Budapest, 1869, p. 97-114.

¹⁶ *Ibidem*, sq.

¹⁷ C. Gyozo, *Hatvan év tudományos mozgalmai kozoott*, I kott, Budapest, 1928.

¹⁸ J. B. Say, *Cours complet d' Economie politique*, second edition, Paris, 1840, *apud* T. Ionescu, *Istoria gândirii economice din Transilvania (1874-1918)*, București 1981, p. 68.

¹⁹ Gh. Popescu, *Fundamentele gândirii economice*, Oradea, 1993, p. 103.

existând salariul, profitul și renta. Concepția saystă asupra dobânzii considerată ca un fruct - „serviciu” al capitalului, o „remunerație” direct proporțională cu calitățile întreprinzătorului și cu riscul asumat de acesta, justifică sensul și direcția spre care evoluează elita socială ardelenescă²⁰. Repartiția valorilor nou create pe piață se face între muncitori, furnizorii de pământ, și cei de capital, ultimele două categorii avantajând burghezia în formare: „Așadar, venitul societății este egal cu produsul brut realizat din pământuri, din capitaluri și din industria unei națiuni”. Cadrul statal era, în acel mecanism, doar cheazășia securității persoanei și proprietății sale, fapt deosebit de optimist; dispunând de terenuri agricole, întreprinderi industriale și manufacturiere, statul își poate permite vânzarea produselor la prețuri mai scăzute decât costurile înregistrate, determinând o ofertă consistentă, care să fie atractivă pe piață și să disponibilizeze capitalurile, multiplicând încasările.

Liberalismul economic generează o reacție pe plan doctrinar, care, născută în prima jumătate a secolului al XIX-lea în spațiul german, apare, la prima vedere, ca un sistem încheiat de idei diametral opuse - protecționismul, avându-l ca teoretician pe Frederick List²¹. Ceea ce-l apropie de Say este tocmai tenacitatea cu care își respectă ideile pe parcursul unei vieți zbuciumate de un dramatism notabil. Gândirea sa este receptată în Transilvania și valorificată pe tărâmul luptei de idei, în scrierile și presa vremii datorită spiritului pragmatic prin care s-a caracterizat, precum și datorită idealului național, al unei Germanii unificate sub care a acționat. Frederick List deplasează accentul de la individ la națiune și așează știința economiei politice în lumina interesului național, privind-o ca pe o politică economică necesară afirmării și anihilării decalajelor economice de către statul german „national oekonomie”²². Adept al pieței unitare, realizată prin desființarea barierelor vamale „zollverein”, alunecă pe un teren extrem de fertil a militarismului politic românesc, care vedea în complementaritatea economică a Transilvaniei și a României premisa viitorului stat național unitar. De asemenea apărea și posibilitatea identificării stadiului de atunci al dezvoltării economice la palierul agro-industrial, deslușind calea și strategia de urmat.

Constatăm așadar o receptivitate a mediilor intelectuale transilvănene și bănățene la ideile mecanismului economic liberal, dar și protecționist european, filiația propriilor teorii fiind revendicată în funcție de momentul istoric traversat și de interesele comunității naționale, de studiile, mediul de formare, deschiderea și puterea de preluare a receptorului.

În plan doctrinar, Transilvania își face loc în lupta de idei a vremii cu o gândire proprie, originală, reprezentată de Paul Vasici, Simion Bărnuțiu, George Bariț, Peter Josef Frank, Ion Roman, Partenie Cosma, Ștefan Pop, Ioan Socaciu, Carl Wolff, Cornel Diaconovici, cu preocupări de economie agrară, animați de spiritul unei adânci responsabilități pentru destinul ulterior al provinciei românești.

Secolul al XIX-lea se caracteriza, printre altele, prin reformism la seara întregului continent, sub semnul Revoluției Franceze: lumea industrial-financiară a Vestului, ca o consecință, își mondializează circuitele economice; Estul și subsumat lui, spațiul Monarhiei austro-ungare, rămâne un domeniu al contrastelor: o lume care adoptă-lent-capitalismul, bazată în cea mai mare măsură pe productivitatea gospodăriei țărănești, recent eliberată complet din dependență. Proprietatea funciară rămâne concentrată în mâna moșierimii, parcelarea extremă a loturilor țărănești nepermițând

²⁰ J. B. Say, *op. cit.*, 70.

²¹ Fr. List, *Sistemul național de Economie politică*, București, 1973, p. 115.

²² *Ibidem*.

fructificarea capacităților sale reale de producție, iar lipsa acută de lichidități - nici atât. Spațiul intern al statului nu este organizat ca o piață economică coerentă; de aici rezultă multiplele disfuncționalități: dualitatea unei economii care împletește sectoare tradițional-agrar cu altele dinamic-industriale. Socialul rămâne un domeniu de reflectare a stării economice: burghezia liberală este restrânsă numeric, cantonată între două alternative contradictorii: aceea a conservării rentiere a capitalurilor acumulate și cea de-a doua, ceea ce Carpentier-Lebrun numea plastic „ispita câștigului”²³. În paralel, aristocrația, mai imobilă și conservatoare, adoptă exploatarea capitalistă a proprietăților și rămâne deținătoarea monopolului politic. Compromisul dualist din 1867 tranșează geopolitic două realități istorice sensibil diferite: în vestul statului - Cisleithania, dominată de Austria, cu o evoluție spre occidentul industrializat, și în răsărit - Transleithania, un teritoriu precumpănitor agrar aflat sub semnul Ungariei²⁴.

Reformismul social-economic al revoluției de la 1848-1849 lasă aristocrația lipsită de mâna de lucru a iobagului, de vitele și uneltele sale, dar și de posibilitatea procurării, în cadrul circuitului comercial, al numerarului necesar achiziționării lor. Faptul este relevat în istoriografie de Victor Chereșteșiu încă de la începutul deceniului al șaptelea al secolului nostru. Statul este dator mării proprietăți cu achitarea contravalorii obligațiilor iobăgești, dar și aici imobilismul își spune cuvântul. Cadastrarea parcurge și ea un proces lent și în lipsa cărților funciare nu poate fi acordat nici un credit ipotecar. Urmarea nu întârzie să apară: sporirea ratei dobânzilor prin camătă, mai ușoară în mediul urban, dar până la 30-50%, unde cererea nu era așa de mare și exorbitantă în lumea satelor, mergând până la 50-200% din valoarea împrumutului²⁵. În aceste condiții, posibilitatea rambursării datoriei rămâne o simplă ficțiune. Începând din 1856, pentru asanarea situației, ia ființă resortul ipotecar al „Băncii Naționale Austriece”, care acordă împrumuturi pe termen lung, cu 6% dobândă. Este restrânsă în mod oficial, calea negustorimii bogate și creditoare spre îmburghezire, cea mai afectată, fiind Transilvania marilor proprietari financiare²⁶.

Analizând situația economică a Imperiului dualist, Erich Zöllner în „Istoria Austriei”, eminent istoric austriac contemporan, adept al scrisului impregnat de factual, dar și al explorărilor demografice și culturale, dă măsura puterii de sinteză necesare unui asemenea demers, înscriind amănuntul ilustrativ²⁷. „Revoluția hotărăște eliberarea țăranilor, eliminarea și dizolvarea raporturilor de servitute față de seniori. Absolutismul este chemat să aplice măsurile necesare traducerii în viață a acestor decizii revoluționare. În Austria s-a mulțumit să se plătească într-adevăr două treimi seniorilor din valoarea stabilită ca reprezentând eliberarea șerbiei, din această sumă redusă statul trebuia să suporte jumătate, cealaltă jumătate trebuind să o achite țăranii înșiși. La această reglementare s-au servit de obligațiile de degrevare funciară de 5%, răscumpărarea aceasta fiind pentru țărani, de regulă, insuportabilă - spre deosebire de situația anterioară din Prusia și cea de mai târziu din Rusia suma fiind și pentru marii proprietari mai mult decât suficientă”²⁸.

²³ J. Carpentier, F. Lebrun, *op. cit.*, p. 298.

²⁴ *Ibidem*, p. 311.

²⁵ V. Chereșteșiu, *Din istoria Transilvaniei*, București 1961, p. 18 sq.

²⁶ L. Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Timișoara, 1998, p. 160.

²⁷ E. Zollner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediția a III-a, vol. II, București, 1997, p. 549.

²⁸ *Ibidem*, p. 563.

Viața economică a celor două părți ale monarhiei prezintă un tablou particular și prin aceea că, mai cu seamă după abrogarea legislației vamale despărțitoare de către regimul absolutist, în anul 1851, se intensifică schimbul de mărfuri între Austria industrială și Ungaria agrariană în detrimentul celei din urmă; produsele manufacturate sunt mult mai scumpe, iar „capitalul bancar al Transleithaniei nu-l poate concura pe cel austriac; piața internă pierde șansa caracterului omogen și înregistrează ea însăși decalaje”²⁹. De aceea pe piața internă se vor confrunta cele două tendințe ale epocii: liberschimbiste din partea ungară și protecționiste din cea austriacă care dorea, la adăpostul unui încheiat sistem de taxe vamale, să-și consolideze pozițiile europene pierdute în fața Angliei, a Franței, și chiar a primului Reich - piața statelor germane. Era o măsură în fața energiceii politici vamale bismarckiene în continuă ascensiune pe piața europeană. Austria se confruntă apoi cu Serbia și cu România în severe războaie vamale. Orientarea Austriei spre a pătrunde cu produse industriale în sud-estul Europei încetează, pentru că își lezează, în primul rând, partenerul de alianță, și în al doilea rând este întâmpinată cu sistem vamal protecționist.

Acesta este peisajul istoric dinăuntrul căruia și pentru care gândirea economică românească a întreprins analize, a susținut anumite puncte de vedere, a oferit soluții teoretice și practice; liberalismul și protecționismul s-au modelat pe rând în funcție de prioritățile și implicațiile momentului, deschizând drum pentru noi aprofundări teoretice și pentru aprofundarea soluțiilor practice.

Medicul Pavel Vasici-Ungureanu (1806-1881) formulează principii liberale privitor la organizarea societății, în contextul particular al abolirii relațiilor de dependență³⁰. Transcrie printre drepturile inalienabile ale omului: cel la viață, educație și cultură corespunzătoare și cel la concurență loială, pe tărâm economic. Pentru aplicarea acestei trinități principiale, propune reformarea societății și avansul ei pe calea capitalismului, în domeniul constituțional, al justiției, al finanțelor, în cel al lichidării drepturilor feudale și a ipotecării proprietăților agrare. Creionarea personalității se face concis și punctual de către Toader Ionescu în „*Istoria gândirii economice*”, secțiunea referitoare la „*Gândirea economică din România din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX*”, într-o viziune integratoare ce se răsfrânge și asupra altor personalități tratate în paginile ei. Celor trei istorici ai gândirii economice transilvănene le dedică pagini mai ample, dar discutabile sub aspectul strict al interpretării, care nu admite depărtarea de dogmatismul vremii. Sunt cunoscute și apreciate colaborările lui Vasici la ziaristica vremii, la „*Telegraful român*”, unde sub forma unor consemnări aproape periodice, își expune ideile. Istoriografiei în materie îi dedică cercetări, prin investigația lor C. Ploieșteanu și C. Rusu, tarate în mod fatal de momentul în care s-au scris și de inconsistența demersurilor anterioare spre domeniul istoriei economice. Calitativ nouă este aprecierea asupra persoanei și epocii adusă, e drept, în aceeași perioadă de tandemul istoriografic, N. Cordoș și Iosif Kovács³¹, iar mai apoi de N. Cordoș și P. Teodor. „*Antologia gândirii românești*” - mănunchi de studii ce recurg doar

²⁹ apud T. Ionescu, *Gândirea economică din Transilvani*, p. 122-124.

³⁰ vezi și Gh. Ploieșteanu, *Din publicistica economică a lui Pavel Vasici*, în *Probleme economice*, XIX, 1966, nr. 7, p. 135-137.

³¹ N. Cordoș, I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a secolului XIX*, în *ActaMN* III, 1966, p. 293-296.

la schițarea unui cadru problematic și la note bibliografice pentru autorii luați în discuție³².

Scrisul bărnățian este analizat, decelându-se pe fondul său, idei economice, social-politice și filosofice subsumate ideologiei pașoptiste, devenită obiect de referință în istoriografia de specialitate. Străbătută de spiritul raționalismului enciclopedist, opera publicată postum și concretizată în „Dreptul public al românilor”, „Dreptul național privat”, „Dreptul național public”³³, la care se adaugă lucrările de pedagogie, logică, metafizică, estetică și istoria filosofiei, aduce fața în față dreptul istoric bazat pe înstăpânirea asupra pământului, dată de cucerire, și cel național, considerat primordial, mai sus de orice lege istorică sau reglementare scrisă. S. Bărnățiu este adeptul marii reforme în agricultură, care trebuia să lichideze barierele feudale, să opereze transferul de proprietate în favoarea producătorului direct. În ceea ce privește dezvoltarea de tip industrial, Bărnățiu, după o atentă examinare a celor două doctrine ale epocii, și mai cu seamă a efectelor lor asupra țărilor avansate ale continentului, conchide că Anglia, după o perioadă de protecționism, și-a consolidat industria și a putut trece la liberul schimb, pentru că a acordat prioritate interesului național. Analiza atentă a avantajelor și dezavantajelor sistemului economic liberschimbist și protecționist îl face pe Bărnățiu să conchidă că ele trebuie aplicate cu elasticitate și măsură, în funcție de cerințele pieței și de cele ale dezvoltării naționale. Anglia putea, prin urmare, adopta liberschimbismul pentru că își asigurase supremația în sectorul industrial și nici o altă putere economică nu-i mai putea face concurență³⁴.

Gânditorul pașoptist se pronunță în favoarea trecerii de la manufactură la fabrică, dar conchide că mijloacele cele mai indicate pentru modernizare, în condițiile concret-românești, pot veni prin aplicarea teoriilor asociaționiste ale capitalismului. „Sistema cooperatistă” reunea toate resursele disponibile: persoane cu forță de muncă și lichidități modeste putând determina ieșirea din imobilismul tipic feudal și sub o îndrumare competentă puteau constitui o alternativă proprie de dezvoltare economică: „unde lucrătorii își pun laolaltă capitalele personale și bănești, își aleg o direcțiune și lucră sub mânducarea acesteia; câștigurile și pierderile se împart între lucrători în raport cu porțiunea capitalelor”. Schema aceasta unește în sine foloasele celorlalte sisteme, ea se lățește din zi în zi tot mai tare”³⁵. În paralel, se punea problema creării unor oficii de inspecție spre a verifica calitatea produselor. Lui George Barițiu, autorii amintiți îi remarcă profunzimea și competența gândirii, mecanismul care îl poartă spre găsirea căii optime de urmat în economie. Este relevantă contribuția în domeniul studierii vieții economice, articulată într-o bogată publicistică, reunind peste 700 de studii, articole, note. Ele aduc în atenție cauze reale care frânuau dezvoltarea economică, concretizate în: lipsa de preocupare și interes din partea administrației austro-ungare, capital redus, cămătăria, crizele economice însoțite de inflație, exploatarea nerațională a pământului. Barițiu cere intervenția statului în protecția producătorului, intervenție care să se articuleze în „legi înțelepte” în vederea susținerii „creditului privat”, dar acesta dublat de „egalitatea democratică” pe tărâm național: „pentru care banul este mai căutat și mai prețuit decât proprietatea de pământ? Pentru că banul stă în raport cu proprietatea pământului ca o sumă a tuturor lucrurilor prețuite și căutate de către oameni, ca o

³² N. Cordoș, P. Teodor, *Activitatea economică a doctorului Pavel Vasici*, în *ActaMN* IV, 1967, p. 571-580.

³³ XXX, *Antologia gândirii politice*, București, s.l., 1967, p. 230.

³⁴ *apud* T. Ionescu, *op. cit.*, p. 72.

³⁵ Gh. Dragoș, *Cooperația în Ardeal. Istorie, situație actuală și perspective*, București, 1993, p. 97.

proprietate concentrată asupra pământului, care nu are altă putere pentru a produce fructe; dacă le vei schimba, dacă va fi schimbul favorabil, dacă se caută produsele, să le prefacă tot în bani ca să-ți poți acoperi alte trebuințe. Moneda este capitalul perfect de la care poți trage venit sigur fără nici o osteneală”³⁶. „Astăzi din toate se face politică... Băncile au influență fermecătoare în bine sau în rău, nu numai asupra comerțului și a industriei, ci în aceeași măsură și asupra agriculturii, în fine, asupra finanțelor statului.”³⁷. Afirmatia subliniază conflictul de interese dintre economic și politic, aluzie la interesele diferitelor guverne maghiare vis-a-vis de cele ale naționalităților. Piața unică, națională, dată de comunitatea economică, este relevată pe toată complexitatea ei; se identifică sensul acțiunilor românești de pe ambele versante ale Carpaților: „locuitorii margineni din Transilvania, Banat, Bucovina, comercianții din Brașov, Sibiu și din alte piețe stau în relațiuni de toate zilele cu România, tranzacțiile comerciale sunt fără număr, comunicațiunea pe Dunăre și pe căile ferate se înmulțesc pe zi ce trece neîncetat”³⁸. Materia primă agrară furnizată de România este pentru transilvăneni principala sursă a corporațiilor meșteșugărești, iar Brașovul devine, în aceste condiții, o piață comună a românilor, deschis schimbului comercial prin porturile de la Dunărea de Jos și de la Cisleithaniei: „Brașovul este punctul prin care ese partea cea mai mare a manufacturilor Ardealului în principatele românești... Brașovul este totodată și punctul de tranzit pentru mai multe mărfuri trecătoare de la Viena și Lipsia pentru principate”³⁹.

Analiza pe care Barițiu o întreprinde este una profundă, depistând cauzele multiple care formau activitatea industrială în Transilvania, articulate pe imposibilitatea valorificării bogățiilor provinciei, fapt care ar fi bătut calea multor importuri similare și ar fi dat puțința dezvoltării autohtone. Meseriile sunt considerate un complementar al agriculturii, iar intervenția statului în derularea lor este considerată absolut necesară. Pentru că Ungaria nu este interesată să intervină în acest sens, relațiile agrare trebuie să capete ponderea precumpănitoare în economia transilvăneană, fapt pe care polivalentul om politic îl vede realizabil cu ajutorul unei eficiente literaturi de specialitate popularizată în lumea satului, prin îmbunătățirea tehnicilor agricole, care pot conduce la mărirea productivității, implicit la bunăstarea gospodăriei țărănești. Spre deosebire de contemporanii săi, Barițiu analizează corelația dintre legea economiei și latura științifică, culturală și, în ultimă instanță, politică a națiunii române. Rolul mesianic în realizarea acestui circuit, autorul îl atribuie burgheziei românești, pentru formarea căreia stăruie în scrierile sale.

Pentru realizarea emancipării economice, se întreprinde o analiză a capitalului, văzut ca principal mijloc de a dezanchiloza forțele de producție, dar și ca un mijloc eficient și modern de câștig, o marfă universală, instrument al schimbului și un mijloc de prosperitate net superior proprietății latifundiare: „... banul stă în raport către proprietatea pământului ca o sumă a tuturor lucrurilor prețuite și căutate de oameni ca o proprietate concentrată asupra pământului, care nu are altă putere decât a produce fructe, dacă le vei schimba, dacă va fi schimbul favorabil, dacă se caută produsele, să le prefaci tot în bani pentru ca să-și poți acoperi alte trebuințe. Moneda este capital perfect,

³⁶ G.B., *Politica cea mai bună - economia națională*, în *Gazeta Transilvaniei* XXXIX, nr. 19/8 martie 1878.

³⁷ *Idem*, *Proprietate. Credit. Bancă ipotecară. Cumpărături de moșii*, în *Gazeta Transilvaniei*, XXV, nr. 50/27 iunie 1862.

³⁸ *Idem*, *Revelație franceză în chestiunea băncii*, în *Gazeta Transilvaniei* XXXIX, nr. 99/17 dec. 1876.

³⁹ *Idem*, *Industria și comerțul nostru*, în *Gazeta Transilvaniei* XIII, nr. 2/5 ian. 1850.

de la care poți trage un singur venit, fără nici o osteneală”⁴⁰. Barițiu militează pentru crearea unei rețele de credit, fără de care nu poate fi conceput progresul economic. Lipsa creditului și absența legislației care să-l favorizeze spre înființare și proliferare, trebuiesc remediate, ele fiind condiții sine qua non pentru însăși supraviețuirea românilor ardeleni: „Oricât populațiunile țării noastre sunt mai mult nu numai agricole, totuși e datorința noastră imperativă să ne ocupăm și noi toți, foarte de aproape și cu mare diligență de cestiunea băncilor. În zilele noastre există politica de bani, precum există politica de cai ferate, politica de colonizațiune. Astăzi din toate se face politică”⁴¹ - sublinia publicistul român, accentuând necesitatea identificării unei strategii proprii în domeniul bancar. „Băncile - continua el să argumenteze - au influență binefăcătoare în bine sau în rău, nu numai asupra comerțului și a industriei, ci și tocmai în aceeași măsură, asupra agriculturii, în fine asupra finanțelor statului”⁴².

Înarmat cu instrumentul statistic, Barițiu investighează realitatea și constată că în domeniul bancar, interesul economic capătă o conotație politico-națională; adaugă la aceasta, pe baza unei ample documentații, natura complementară a economiei românești de ambele părți ale Carpaților și conturează complexitatea și unitatea de manifestare și acțiune a românilor în decursul istoriei lor.

HISTORIOGRAPHIC AND DOCTRINARY LANDMARKS THE STAGE OF RESEARCH

Abstract

The preoccupation for scientific investigation of the topic of economic history necessarily includes the historiographic process meant to mark the level, continuity and evolution of research as compared to the predecessors' activity. A whole image is thus made up to evidence the most suggestive elements for historical writing orientation which was focussed on the Romanian national community in Transylvania and Banat confronted with the difficulties of adaption to modern rythms at the close of 19th century and the following one.

A very complex process, the modernisation develops on the background of capitalist relationships, underlined by the constant and continuous effort made by the collectivity towards renewal and development, towards the antinomic approach of the old and new on the doctrinary, as a finality the consonance wiyh the European rhythm of the century, without losing the achievement of some personal commandments. Thus, the interdependence of the national – modernisation, which is revealed as the main coordonate of the subject treated, appears with precise features in a certain geopolitical context and it imposes some peculiarities of development: temporal differences, de-synchronising as far as the rhythm and depth of the reforms are concerned, interference of action of some domestic and alogenous factors.

⁴⁰ *Idem*, *Transilvania. Proprietatea de bani și de pământ*, în *Gazeta Transilvaniei* XIX, nr. 98/15 dec. 1856.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Idem*.